

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ

Καθηγητή ΑΠΘ

Η ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ Ο ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ

Εισαγωγή

Είναι γνωστό ότι ο ιερός Αυγουστίνος μέσα στην προσπάθειά του να αντιμετωπίσει τις διάφορες αιρέσεις της εποχής του, και κυρίως τον Αρειανισμό και τον Πελαγιανισμό, περιέπεσε σε κάποιες δογματικές αστοχίες, όπως η διδασκαλία του για το *Filioque*¹ ή και εκείνη για τον απόλυτο προορισμό². Το γεγονός αυτό δεν είναι αξιοπερίεργο ούτε μοναδικό στην ιστορία της Εκκλησίας, γιατί παρόμοιο φαινόμενο έχουμε και στην Ανατολή με τον άγ. Γρηγόριο Νύσσης, ο οποίος διατύπωσε επίσης κάποιες διδασκαλίες, όπως οι διδασκαλίες του για το καθαρό πυρ και την αποκατάσταση των πάντων, που δεν έγιναν αποδεκτές από την Εκκλησία. Ωστόσο, όπως κανείς από τους ορθόδοξους θεολόγους δεν διανοήθηκε ποτέ να αμφισβητήσει το κύρος και τη θεολογική σπουδαιότητα του αγ. Γρηγορίου Νύσσης, έτσι και κανείς ορθόδοξος θεολόγος μέχρι και την εποχή μας δεν τόλμησε να θέσει σε αμφισβήτηση το κύρος και τη σημασία της θεολογίας του ιερού Αυγουστίνου για τη θεολογική σκέψη της αρχαίας και αδιαίρετης Εκκλησίας, πλην μιας και μοναδικής εξαιρέσεως, του αείμνηστου

¹ Βλ. σχετικά Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός. Μελετήματα δογματικής θεολογίας Α'*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 113 κ.ε.· G. D. Martzelos, «Die Anfänge und die Voraussetzungen des *Filioque* in der theologischen Überlieferung des Abendlandes», στο *Orthodoxes Forum* 13 (1999), Heft 1, σ. 31 κ.ε.

² Βλ. σχετικά Ν. Α. Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'.* Έκθεση της ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική Χριστιανοσύνη, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 528· Βλασ. Ιω. Φειδά, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, Αθήναι 1992, σ. 567 κ.ε. Βλ. επίσης Γ. Φλωρόφσκυ, «Οι μεταφυσικές προϋποθέσεις του Ουτοπισμού», στο *Voie* N° 4, Paris 1926, μετάφρ. Ειρηναίος Bulovic, στο <http://www.oodegr.com/oode/filosofia/outopismos1.htm>. Χ. Ηλιόπουλος, «Περί αιτιοκρατίας και ελευθερίας της βούλησης», στο *Στον Άγνωστο Θεό*, τεύχ. 3, Αθήνα 2008, σ. 17 εξ.

καθηγητή της Θεολογικής Σχολής της Θεσσαλονίκης π. Ιωάννη Ρωμανίδα.

α. Η πρόκληση του π. Ιωάννη Ρωμανίδα και οι αντιδράσεις των συναδέλφων του Καθηγητών της Θεολογικής Σχολής

Ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης, καίτοι μαθητής του π. Γ. Φλωρόφσκυ, πράγμα για το οποίο μάλιστα καυχόταν ο ίδιος, ήδη από την αρχή της δεκαετίας του '70, αφότου διορίστηκε ως καθηγητής, ακολούθησε διαφορετική γραμμή ως προς το θέμα αυτό από το δάσκαλό του. Ενώ δηλ. ο π. Φλωρόφσκυ θεωρούσε τον ιερό Αυγουστίνο ως έναν από τους μεγαλύτερους πατέρες της Δύσης στα πλαίσια της ενιαίας και αδιαίρετης Εκκλησίας, παραπέμποντας στα συγγράμματά του συχνότατα στον ίδιο ως τον κατεξοχήν εκφραστή της οικουμενικής συνείδησης της Εκκλησίας στη Δύση³, ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης θεωρούσε τον ιερό Αυγουστίνο ως αιρετικό και κύριο υπεύθυνο του εκτροχιασμού της θεολογικής σκέψης της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και κατ' επέκταση ολόκληρου του δυτικού Χριστιανισμού από την ορθόδοξη παράδοση της ενιαίας και αδιαίρετης Εκκλησίας⁴. Έχοντας ο ίδιος ως κριτήριο κυρίως τη

³ Βλ. ενδεικτικά Γ. Φλωρόφσκυ, *Αγία Γραφή, Εκκλησία, Παράδοσις*, μετάφρ. Δ. Γ. Τσάμη, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 23, 32, 48, 88 εξ., 126 εξ., 136· του ίδιου, *Το σώμα του ζώντος Χριστού. Μία ορθόδοξος ερμηνεία της Εκκλησίας*, μετάφρ. Ι. Κ. Παπαδοπούλου, εκδ. Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 24 εξ., 34 κ.ε., 38, 41 εξ., 46 εξ., 56 εξ., 140 κ.ε· του ίδιου, *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας*, μετάφρ. Π. Κ. Πάλλη, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 28, 35, 74, 76, 77, 82· του ίδιου, *Δημιουργία και Απολύτρωση*, μετάφρ. Π. Κ. Πάλλη, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 16, 50, 53, 61, 67, 70, 126, 147, 203, 249 εξ., 287.

⁴ Βλ. κυρίως Ιω. Σ. Ρωμανίδου, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τόμ. Α', εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 14, 32 κ.ε., 37, 40, 43, 64 κ.ε., 70 κ.ε., 95 εξ., 107-120, 128, 140 εξ., 161, 183, 199 εξ., 203, 212, 218: «...η εν προκειμένω διδασκαλία του Αυγουστίνου είναι υπό της Ορθοδόξου Εκκλησίας επισήμως καταδικασμένη ως αίρεσις», 225 εξ.: «Πάντως είναι σαφές ότι η αιτία της υπό του Αυγουστίνου και των Φραγκολατίνων περί θεοφανειών πλάνης είναι ότι...», 228 κ.ε., 230: «οι... Φραγκολατίνοι και οι απόγονοι αυτών Ρωμαιοκαθολικοί και Προτεστάνται θεολόγοι... ακολουθούντες τον Αυγουστίνον εις την ταύτισιν ουσίας και ενεργείας εν τω Θεώ...και θεωρούντες τον Αυγουστίνον ως τον μεγαλύτερον Πατέρα της Χριστιανοσύνης, ούτε καν δύνανται να φαντασθούν ότι μαζί με τον Αυγουστίνον εξετράπησαν εκ της Ιεράς Παραδόσεως και επρόδωσαν τας προϋποθέσεις των δογμάτων των Οικουμενικών Συνόδων, δια της καταργήσεως των εμφανίσεων του Λόγου εν τη ακτίστω δόξη Αυτού εις τους προφήτας και εις τους αποστόλους και δια της ταυτίσεως

θεολογία του αγ. Γρηγορίου του Παλαμά, θεωρούσε ότι η θεολογία του Αυγουστίνου είναι όχι μόνο τελείως ασυμβίβαστη με τη θεολογία του Παλαμά, αλλά αποτελεί και το θεμέλιο της θεολογίας των αντιησυχαστών και των λατινόφιλων του Βυζαντίου κατά το 14^ο αιώνα⁵. Για το λόγο αυτό εκφραζόταν στις παραδόσεις του, αλλά και στα συγγράμματά του, πολύ περιφρονητικά για τη θεολογία και το πρόσωπο του ιερού Αυγουστίνου⁶, ο οποίος – ας μην ξεχνούμε – είναι άγιος της Εκκλησίας, η οποία τελεί τη μνήμη του στις 15 Ιουνίου μαζί με τον άγ. Ιερώνυμο⁷.

Η στάση αυτή του π. Ρωμανίδη ενόχλησε πολλούς φοιτητές, αλλά και καθηγητές της Θεολογικής Σχολής. Μάλιστα ο αείμνηστος Ν. Ματσούκας, υφηγητής τότε, που είχε ασχοληθεί ήδη με τη φιλοσοφική και θεολογική σκέψη του ιερού Αυγουστίνου στο έργο του με τίτλο «Υπάρχει χριστιανική

της θείας ουσίας και θείας ενεργείας με συνέπειαν την περί FILIOQUE αίρεσιν», 237, 240 εξ., 252 εξ., 305, 308, 313, 322, 339-353: «οι απαρνούμενοι τον Φραγκολατινικόν Χριστιανισμόν του Αυγουστίνου Δυτικοί ουδέποτε θα στραφούν προς την Ορθοδοξίαν, εφ' όσον πιστεύουν ότι ο Αυγουστίνος είναι συνέχεια και μέρος της Πατερικής Παραδόσεως...» (σ. 353)· του ίδιου, *Ρωμηοσύνη, Ρωμανία, Ρούμελη*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 43, 77 κ.ε., 85 κ.ε., 89 κ.ε., 93 εξ., 94 κ.ε., 96 εξ., 99 εξ., 115, 162· J. S. Romanides, *Franks, Romans, Feudalism and doctrine. An interplay between Theology and Society*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts 1981, σ. 39 εξ., 41, 44, 56 εξ., 63 εξ., 72-81, 88 εξ., 91 κ.ε.

⁵ Βλ. ενδεικτικά Ιω. Σ. Ρωμανίδου, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία της Ορθόδοξου Καθολικής Εκκλησίας*, τόμ. Α', εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 14, 33 εξ., 43 κ.ε., 117 κ.ε., 139 κ.ε., 183 κ.ε., 212, 218 κ.ε., 226 εξ.: «Εν αντιθέσει προς τον ισχυρισμόν ...του ιερού Αυγουστίνου ότι ο Μωϋσής δεν είδε τον άκτιστον Λόγον εν τη νεφέλη και γνώφω αλλά κτιστά γινόμενα και απογινόμενα κτίσματα και εναντίον του ισχυρισμού του Βαρλαάμ ότι ο γνώφος αυτός είναι αφαιρέσεις νοημάτων και ουχί όρασις υπέρ νόησιν, ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς συνοψίζων την διδασκαλίαν της Ιεράς Παραδόσεως γράφει...» J. S. Romanides, *Franks, Romans, Feudalism and doctrine. An interplay between Theology and Society*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts 1981, σ. 42 κ.ε., 92 κ.ε.

⁶ Βλ. λ.χ. τους χαρακτηρισμούς για το πρόσωπο και τη θεολογία του ιερού Αυγουστίνου που υπάρχουν στα παρατιθέμενα στις υποσημειώσεις 4 και 5 συγγράμματα του π. Ρωμανίδη.

⁷ Βλ. σχετικά Π. Ι. Σκαλτσή, «Ο ιερός Αυγουστίνος στο εορτολόγιο και την υμνογραφία», στο *Ο άγιος Αυγουστίνος στη δυτική και στην ανατολική παράδοση. Πρακτικά ΙΑ' Διαχριστιανικού Συμποσίου (Ρώμη, 3-5 Σεπτεμβρίου 2009)*, επιμέλεια Π. Α. Υφαντή, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 92 εξ. Όπως επισημαίνει τεκμηριωμένα ο Π. Σκαλτσής, «η Ε' Οικουμενική Σύνοδος (553) τον συγκαταλέγει (ενν. τον ιερό Αυγουστίνο) μεταξύ των αγίων Πατέρων και διδασκάλων της Εκκλησίας, η δε έβδομη τον ονομάζει μέγα διδάσκαλο και καρποφόρο συγγραφέα της Εκκλησίας» (σ. 84 εξ.).

φιλοσοφία;»⁸, έγραψε εκτενές άρθρο με τίτλο «Θρησκευτικό βίωμα και θεολογία στις Εξομολογήσεις του Αυγουστίνου» που δημοσιεύθηκε στην Επετηρίδα της Θεολογικής Σχολής, προβάλλοντας τον εμπειρικό χαρακτήρα της θεολογίας του ιερού πατρός⁹.

Το όλο θέμα που δημιουργήθηκε στη Θεολογική Σχολή πληροφορήθηκε και ο μακαριστός Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων Χρυσοφάκης, ο οποίος, θέλοντας να ενημερωθεί περισσότερο για το ζήτημα αυτό, κάλεσε σε σύσκεψη ορισμένους καθηγητές της Σχολής στη Μητρόπολη και, αντιδρώντας στη στάση του π. Ρωμανίδη έναντι του ιερού Αυγουστίνου, πήρε την απόφαση να εκδοθεί ειδικό τεύχος του περιοδικού της Μητροπόλεως «Γρηγόριος ο Παλαμάς» αφιερωμένο ειδικά στον ιερό Αυγουστίνο, με σκοπό την ανάδειξη της σημασίας του προσώπου και της θεολογίας του ιερού πατρός εξ επόψεως ορθοδόξου. Πρόκειται για το τεύχος 69 του 64^{ου} τόμου, του έτους 1981.

Στο τεύχος αυτό συμμετείχαν με άρθρα τους οι Καθηγητές της Σχολής Γεώργιος Μαντζαρίδης («Η παρουσία του ιερού Αυγουστίνου»)¹⁰, Ιωάννης Αναστασίου («Οι αντιλήψεις του ι. Αυγουστίνου για τον χρόνο»)¹¹, Νίκος Ματσούκας («Ελευθερία, προσορισμός και αιώνια ζωή κατά τον ιερό Αυγουστίνο»)¹², Ιωάννης Καλογήρου («Η χάρις κατά τον ιερόν Αυγουστίνον. Η περαιτέρω κατανόησης και αποτύπωσης της διδασκαλίας αυτής εις τον Δυτικόν Χριστιανισμόν»)¹³, Στέργιος Σάκκος, (Ιερού Αυγουστίνου Φροντίδα για τους νεκρούς, «De cura pro mortuis gerenda»)¹⁴, ο υφηγητής τότε Βασίλειος Γιούλτσης («Η ηθική της αγάπης στη θεολογία του

⁸ Ν. Α. Ματσούκα, «Υπάρχει Χριστιανική Φιλοσοφία;», στο *Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 16 (1971), σ. 269-375.

⁹ Βλ. Ν. Α. Ματσούκα, «Θρησκευτικό βίωμα και θεολογία στις Εξομολογήσεις του Αυγουστίνου», στο *Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 25 (1980), σ. 199-219.

¹⁰ Βλ. *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 64 (1981), σ. 252-256.

¹¹ Βλ. όπ. παρ., σ. 257-264.

¹² Βλ. όπ. παρ., σ. 265-272.

¹³ Βλ. όπ. παρ., σ. 283-304.

¹⁴ Βλ. όπ. παρ., σ. 322-337.

ιερού Αυγουστίνου»)¹⁵, καθώς και ο Ομότιμος τότε Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Κωνσταντίνος Μπόνης («Το έργο του αγίου Αυγουστίνου “Εξομολογήσεις” και οι εν αυτό φιλοσοφικοί στοχασμοί»)¹⁶. Όλοι τους προσπάθησαν να προβάλουν κάποιες πτυχές της θεολογίας του ιερού πατρός, μέσα από τις οποίες αναδεικνύεται ανάγλυφα η πολυσήμαντη προσωπικότητά του και η σημασία της διδασκαλίας του για τη θεολογία της αρχαίας και αδιαίρετης Εκκλησίας¹⁷. Όπως τόνισε με νόημα ο Καθηγητής Γ. Μαντζαρίδης, στοχεύοντας στην άρση των αμφισβητήσεων σχετικά με την ορθοδοξία του ιερού πατρός, που αιωρούταν κυρίως στη θεολογική ατμόσφαιρα της Θεσσαλονίκης εξαιτίας της στάσης του π. Ρωμανίδη, «Εκείνο... που περιόρισε την αίγλη του ιερού Αυγουστίνου στην Ανατολή και καλλιέργησε σε ορισμένους κάποια επιφυλακτικότητα απέναντί του ήταν η άποψή του σχετικά με την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, η οποία χρησιμοποιήθηκε αργότερα και για την καθιέρωση του Filioque στη Δύση. Πρέπει μάλιστα να σημειωθεί ότι μερικές φορές η επιφυλακτικότητα αυτή μετατρέπεται σε φανερή αντίθεση ή και σε πολεμική ακόμα τοποθέτηση απέναντί του, που είναι ασυμβίβαστη με την ορθόδοξη εκκλησιαστική συνείδηση. Κανένα μέλος της Εκκλησίας δεν μπορεί να υψώνει την ατομική του συνείδηση πάνω από τη συνείδηση της Εκκλησίας και να γίνεται κριτής και τιμητής των κρίσεων και των εκτιμήσεών της. Ο ιερός Αυγουστίνος συνδέεται, όπως είπαμε, ιδιαίτερα με τη Δύση, όπου και αναγνωρίζεται ως κορυφαίος πατέρας και διδάσκαλος της Εκκλησίας. Ταυτόχρονα όμως ο ιερός Αυγουστίνος είναι πατέρας και διδάσκαλος της ενιαίας και αδιαίρετης Εκκλησίας του Χριστού. Η σύνδεση της κακοδοξίας του Filioque με τη διδασκαλία του ιερού Αυγουστίνου δε γίνεται συνήθως σωστά

¹⁵ Βλ. όπ. παρ., σ. 273-282.

¹⁶ Βλ. όπ. παρ., σ. 305-321.

¹⁷ Ανάλογη αντίδραση με αυτήν των Καθηγητών της Θεολογικής Σχολής εκδηλώθηκε και από τον επιμελητή τότε και μετέπειτα Καθηγητή της Λατινικής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ Δημήτριο Ζ. Νικήτα, με το άρθρο του «Η παρουσία του Αυγουστίνου στην Ανατολική Εκκλησία», στο *Κληρονομία* 14 (1982), σ. 7-25.

και καλοπροαίρετα. Γι' αυτό και η αναφορά σ' αυτήν πρέπει να είναι πάντοτε προσεκτική»¹⁸. Σύμφωνα με τη θετική στάση των ανωτέρω Καθηγητών της Θεολογικής Σχολής της Θεσσαλονίκης έναντι του προσώπου και της θεολογίας του ιερού Αυγουστίνου υπήρξε και ο Ομότιμος τότε Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Κωνσταντίνος Μπόνης, ο οποίος στο άρθρο του, που αποτελεί αναδημοσίευση του Πανηγυρικού Λόγου που εκφώνησε ήδη το 1964 στην αίθουσα τελετών του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά την εορτή των τριών Ιεραρχών, υπογράμμισε επί λέξει τα εξής: «Έκρινα, καθό' άλλωστε και Καθηγητής της Πατρολογίας, όπως επιλέξω εκ του Πανθέου της Χριστιανικής Γραμματείας μίαν προσωπικότητα, πολλά τα κοινά έχουσαν προς τους τρεις Μεγάλους Ιεράρχας και Οικουμενικούς Διδασκάλους και αμιλλωμένην προς τούτους κατά τε την σοφίαν και κατά την αφοσίωσιν προς τα χριστιανικά Ιδεώδη, μετά την εαυτού έλλαμψιν. Πρόκειται περί του αγίου Αυγουστίνου, μητροπολίτου Ιππώνος εν Νουμιδία της Βορείου Αφρικής...»¹⁹.

Η στάση αυτή των παλαιότερων Καθηγητών της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης συνεχίστηκε κατά βάση και από τον διάδοχο του π. Ιωάννη Ρωμανίδη, Σεβ. Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα, ο οποίος παρά τις κριτικές επισημάνσεις του, όσον αφορά κυρίως την Τριαδολογία και την Εκκλησιολογία του ιερού Αυγουστίνου²⁰, ποτέ δεν φαίνεται να ενστερνίστηκε τις ακραίες θέσεις του προκατόχου του.

β. Ο ιερός Αυγουστίνος και η σύγχρονη έρευνα

Σήμερα, ύστερα από τρεις περίπου δεκαετίες, η στάση των Καθηγητών της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης ευθυγραμμίζεται απολύτως προς τα δεδομένα της σύγχρονης έρευνας που δικαιώνουν πλήρως τη θετική στάση των παλαιότερων Καθηγητών έναντι της θεολογίας και του

¹⁸ Βλ. όπ. παρ., σ. 254.

¹⁹ Βλ. όπ. παρ., σ. 305.

²⁰ Βλ. λ.χ. J. D. Zizioulas, *Being as Communion: Studies in Personhood and the Church*, New York 1985, σ. 25, 41 (υποσ. 35), 88, 95, 144 (υποσ. 3), 214 (υποσ. 15), 220 (υποσ. 28).

προσώπου του ιερού Αυγουστίνου. Κι' αυτό γιατί η σύγχρονη έρευνα απέδειξε πλέον πολύ πειστικά, ότι η θεολογία του αγ. Γρηγορίου Παλαμά δεν είναι ασυμβίβαστη με τη θεολογία ιερού Αυγουστίνου, όπως πίστευε ο π. Ρωμανίδης, αλλά εναρμονίζεται πλήρως με τη θεολογία του ιερού πατρός.

Συγκεκριμένα, μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1990 υπήρχε διάχυτη η υποψία μεταξύ των ερευνητών γενικότερα ότι ο αγ. Γρηγόριος Παλαμάς στα 150 Κεφάλαιά του, όπου χαρακτηρίζει το Αγ. Πνεύμα ως «έρωτα απόρρητον» μεταξύ Πατρός και Υιού, είναι πιθανότατα εξαρτημένος από τη μετάφραση που είχε εκπονήσει ο λατινομαθής λόγιος του Βυζαντίου Μάξιμος Πλανούδης περί το 1280 στο *De Trinitate* του ιερού Αυγουστίνου²¹. Κι' αυτό γιατί, όπως είχε επισημάνει ήδη ο π. Ιωάννης Meyendorff, αναφερόμενος στο χωρίο των Κεφαλαίων του Παλαμά, στο οποίο το Αγ. Πνεύμα χαρακτηρίζεται ως "έρως απόρρητος" μεταξύ του Πατρός και του Υιού, «δεν φαίνεται δυνατό να βρούμε σε ολόκληρη τη βυζαντινή θεολογική γραμματεία ένα παράλληλο χωρίο με το χωρίο αυτό»²². Εντυπωσιασμένος μάλιστα από τη μεγάλη ομοιότητα που υπάρχει στο σημείο αυτό μεταξύ Παλαμά και Αυγουστίνου²³, χαρακτήρισε τον Παλαμά ως «έναν απ' τους πιο αυγουστινιανούς συγγραφείς της χριστιανικής Ανατολής»²⁴.

Ήδη όμως από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και εξής η εικόνα που έχουμε για την εξάρτηση του Αγ. Γρηγορίου Παλαμά από το *De Trinitate* του ιερού Αυγουστίνου μέσω της μεταφράσεως του Μαξίμου Πλανούδη έχει ξεκαθαρίσει

²¹ Βλ. M. Jugie, «Palamas Grégoire», στο *Dictionnaire de Théologie Catholique* XI, 2, στ. 1766- Γ. Δ. Μαρτζέλου, όπ. παρ., σ. 115 κ.ε., υποσ. 28- G. D. Martzelos, όπ. παρ., σ. 37 εξ., υποσ. 28.

²² Βλ. J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Patristica Sorbonensia 3, Éditions du Seuil, Paris 1959, σ. 316: «Il ne semble pas que l'on puisse trouver un parallèle à ce passage dans la littérature théologique byzantine». Βλ. και R. Flogaus, *Theosis bei Palamas und Luther. Ein Beitrag zum ökumenischen Gespräch*, έκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1997, σ. 146: «Damit sind wir bei jenem Abschnitt (ένν. τό ίδιο απόσπασμα από τὰ Κεφάλαια τοῦ Παλαμά) angelangt, der... weder in der griechischen Patristik noch sonst irgendwo in der späteren byzantinischen Theologie bis hin zu Palamas nachweisen läßt».

²³ Βλ. όπ. παρ., σ. 316.

²⁴ Βλ. όπ. παρ., σ. 175: «le docteur hésychaste est même ... l'un des auteurs les plus 'augustiniens' de l'Orient chrétien».

πλήρως κυρίως με τη διδακτορική διατριβή του Reinhard Flogaus, *Theosis bei Palamas und Luther. Ein Beitrag zum ökumenischen Gespräch*, εκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1997. Όπως απέδειξε σαφώς ο R. Flogaus, όχι μόνο στα 150 Κεφάλαιά του, αλλά και σε άλλα σημεία των έργων του ο Παλαμάς είναι σχεδόν κατά λέξη εξαρτημένος από τη μετάφραση του Μαξίμου Πλανούδη στο *De Trinitate* ιερού Αυγουστίνου²⁵. Παρά τις διαφορετικές εκτιμήσεις που υπάρχουν για το γεγονός αυτό²⁶, αυτή είναι πλέον η κυρίαρχη άποψη στη σύγχρονη έρευνα και δεν υπάρχει κανένας σοβαρός ερευνητής που να μπορεί, στηριζόμενος σε ιστορικο-φιλολογικά δεδομένα, να την απορρίψει. Αρκεί να αναφέρουμε ότι ακόμη και ο καναδός καθηγητής και ερευνητής των έργων του Παλαμά R. E. Sinkewicz, που σε παλαιότερες μελέτες του απέρριπτε οποιαδήποτε εξάρτηση του Παλαμά από τον ιερό Αυγουστίνου²⁷, σε πρόσφατη μελέτη του αναγνώρισε ότι στα συγγράμματα του Παλαμά υπάρχουν πράγματι «αυτούσια παραθέματα από το *De Trinitate* του Αυγουστίνου σε ελληνική μετάφραση του Μαξίμου Πλανούδη»²⁸. Και πρέπει να τονίσουμε ότι η εξάρτηση αυτή δεν είναι ανεξήγητη, αφού ο Παλαμάς, όπως απέδειξε σε σχετικό άρθρο του και πάλι ο R. Flogaus²⁹, ήδη στο Β' λόγο του Κατά Γρηγορά, όπου παραθέτει σχεδόν αυτούσιο κείμενο του Αυγουστίνου από τη μετάφραση του Πλανούδη, το οποίο μάλιστα παραθέτει ελαφρώς

²⁵ Βλ. R. Flogaus, όπ. παρ., σ. 99-109, 155, 238-261· του ίδιου, «Inspiration – Exploitation – Distortion: The Use of St Augustine in the Hesychast Controversy», στο *Orthodox Readings of Augustine*, έκδ. G. Demacopoulos και Ar. Papanikolaou, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York 2008, σ. 63-80. Βλ. και Γ. Α. Δημητράκοπουλου, *Αυγουστίνος και Γρηγόριος Παλαμάς. Τα προβλήματα των αριστοτελικών κατηγοριών και της τριαδικής ψυχοθεολογίας*, εκδ. Παρουσία, Αθήνα 1997, σ. 52 κ.ε., 83 κ.ε.

²⁶ Βλ. λ.χ. την εξήγηση που δίνει για τις εξαρτήσεις αυτές του Παλαμά από τον Αυγουστίνου ο Γ. Δημητράκοπουλος, όπ. παρ., σ. 55 κ.ε., 94 κ.ε.

²⁷ Βλ. R. E. Sinkewicz *Saint Gregory Palamas: The One Hundred and Fifty Chapters. A Critical Edition, Translation and Study*, έκδ. Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto 1988, σ. 29 κ.ε· του ίδιου, «St Gregory Palamas and the Doctrine of God's Image in Man according to the *Capita 150*», στο *Θεολογία* 57 (1986), σ. 872 κ.ε.

²⁸ Βλ. R. E. Sinkewicz, «Gregory Palamas», στο *La théologie byzantine et sa tradition*, εκδ. C. G. Conticello and V. Conticello, Corpus Christianorum, τόμ. 2, Brepols, Turnhout 2002, σ. 163. Βλ. και R. Flogaus, «Inspiration – Exploitation – Distortion: The Use of St Augustine in the Hesychast Controversy», όπ. παρ., σ. 73.

²⁹ Βλ. όπ. παρ., σ. 75.

τροποποιημένο και στα 150 Κεφάλαιά του, θεωρεί τον Αυγουστίνo ως μεγάλο Πατέρα της Εκκλησίας, αποκαλώντας τον «σοφό και αποστολικό άνδρα»³⁰. Καίτοι βέβαια δεν αναφέρει ρητά το όνομά του, ωστόσο το γεγονός ότι τον χαρακτηρίζει «σοφό και αποστολικό άνδρα», δηλ. σοφό συνεχιστή και εκφραστή της αποστολικής και ορθοδόξου παραδόσεως, σε συνδυασμό με την πληθωρική εξάρτησή του από το *De Trinitate* του ιερού Αυγουστίνου, δείχνει με πολύ πειστικό τρόπο το σεβασμό και την εκτίμηση που έτρεφε ο Παλαμάς απέναντι στο πρόσωπο του ιερού πατρός³¹.

Ωστόσο πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η εξάρτηση αυτή του Παλαμά από το *De Trinitate* του ιερού Αυγουστίνου, είτε πρόκειται για αποσπάσματα που συνδέονται με την εκπόρευση του Αγ. Πνεύματος είτε για αποσπάσματα που αναφέρονται στα ονόματα, στις ιδιότητες ή στην ουσία του Θεού, δεν είναι τυφλή και άκριτη, ώστε να ευθυγραμμίζεται προς τη διδασκαλία είτε των Σχολαστικών για το Filioque είτε των αντιησυχαστών για την απόλυτη απλότητα της θείας ουσίας, που δεν επιτρέπει τη διάκριση μεταξύ ουσίας και ενεργειών στο Θεό, αλλά εντάσσεται με ερμηνευτικό τρόπο μέσα στο πλαίσιο της Τριαδολογίας του και της διδασκαλίας του για τη διάκριση

³⁰ Βλ. Γρηγορίου Παλαμά, *Περί της του Γρηγορά ψευδογραφίας ομού και δυσσεβείας* 2, 43· Π. Κ. Χρήστου (εκδ.), *Γρηγορίου του Παλαμά Συγγράμματα*, τόμ. Δ', Θεσσαλονίκη 1988 σ. 296: «Επεὶ δὲ τις των σοφῶν και αποστολικῶν ανδρῶν φησιν ὅτι ᾠθεσεις και ἔξεις και τόποι και χρόνοι και εἰ τι τοιούτον, ου κυρίως ἐπὶ Θεοῦ λέγονται, αλλά μεταφορικῶς· το δε προς το ποιεῖν και ενεργεῖν ανήκον ἐπὶ μόνου του Θεοῦ αληθέστατα αν λέγοιτο...». Το ότι ο Παλαμάς με τη φράση «...τις των σοφῶν και αποστολικῶν ανδρῶν» εννοεῖ εν προκειμένω τον ιερό Αυγουστίνo, φαίνεται ἀπὸ το παρακάτω χωρίο του *De Trinitate* κατὰ μετάφραση του Μαξίμου Πλανούδη, ἀπὸ το οποίο εἶναι σαφέστατα εξαρτημένος: «Θέσεις δε και ἔξεις και τόποι και χρόνοι ου κυρίως αλλά μεταφορικῶς και καθ' ομοιότητα εν τῷ Θεῷ λέγονται... Το δε προς το ποιεῖν ανήκον τάχα περὶ μόνου του Θεοῦ αληθέστατα αν λέγοιτο» (Βλ. Αυγουστίνου, *De Trinitate* V, 8, 9· Μ. Παπαθωμόπουλου – Ι. Τσαβάρη – G. Rigotti, *Αυγουστίνου Περί Τριάδος βιβλία πεντεκαίδεκα ἀπερ εκ της Λατίνων διαλέκτου εις την Ελλάδα μετήνεγκε Μάξιμος ο Πλανούδης*, Εισαγωγή, ελληνικό και λατινικό κείμενο, γλωσσάριο, Editio princeps, εκδ. Κέντρου εκδόσεως ἔργων Ελλήνων συγγραφέων, Αθήναι 1995, σ. 363). Χρήση του ίδιου χωρίου του ιερού Αυγουστίνου κάνει ο Παλαμάς και στα 150 Κεφάλαιά του (133, PG 150, 1213 CD).

³¹ Πρβλ. R. Flogaus, ὅπ. παρ., σ. 75: «Nevertheless, the introduction of this quotation (ενν. την εισαγωγή του αυγουστίνειου παραθέματος, ὅπου ο Παλαμάς χαρακτηρίζει τον Αυγουστίνo «σοφό και αποστολικό άνδρα») suggests that we may conclude that Palamas – at least partially – esteemed the books of *De Trinitate* as a patristic testimony faithful to the apostolic truth. Why else would he have repeatedly copied Augustine's words?».

μεταξύ ουσίας και ενεργειών του Θεού και την πραγματικότητα της θέωσης του ανθρώπου. Με άλλα λόγια η όλη εξάρτηση του Παλαμά από τον ιερό Αυγουστίνο στόχο έχει κατά την άποψή μας την ορθόδοξη ερμηνεία της θεολογίας του, προκειμένου να αποτρέψει την εκμετάλλευση του ιερού πατρός από τους λατινόφιλους του Βυζαντίου, που επιζητούσαν να θεμελιώσουν στον Αυγουστίνο τόσο τη διδασκαλία του Filioque, όπως καθιερώθηκε στη Δύση, όσο και τις αντιησυχαστικές διδασκαλίες τους. Πιστεύουμε μάλιστα ότι ακόμη και το ορθόδοξο Filioque που εισηγείται ο Παλαμάς, σύμφωνα με το οποίο η οικονομική πρόοδος του Αγ. Πνεύματος μπορεί επίσης να χαρακτηριστεί ως «εκπόρευση» και μόνο αυτή μπορεί ορθοδόξως να θεωρηθεί ότι συντελείται «διά του Υιού» ή «και εκ του Υιού»³², δεν συνιστά μόνο την απάντησή του στο Filioque των Σχολαστικών και των λατινόφιλων του Βυζαντίου της εποχής του, αλλά αποτελεί ταυτόχρονα και την παλαμική ερμηνεία στο αυγουστίνειο Filioque, όπως αυτό αποτυπώνεται στο έργο *De Trinitate* του ιερού πατρός³³. Έτσι εξαρτώμενος ο Παλαμάς στα έργα του από τον ιερό Αυγουστίνο και ερμηνεύοντάς τον ορθόδοξα κατόρθωσε όχι μόνο να διασφαλίσει την ορθόδοξη διδασκαλία για την εκπόρευση του Αγ. Πνεύματος, καθώς και τη διδασκαλία για την πραγματικότητα της θέωσης του ανθρώπου μέσω της μετοχής των θείων ενεργειών, αλλά και να διασώσει το κύρος του ιερού πατρός στην Ανατολή από τις σχολαστικές παραχαράξεις της θεολογίας του.

γ) Η στάση των νεωτέρων Καθηγητών της Θεολογικής Σχολής έναντι του ιερού Αυγουστίνου

³² Βλ. Γρηγορίου Παλαμά, *Οτι ουχί και εκ του Υιού, αλλ' εκ μόνου του Πατρός εκπορεύεται το Πνεύμα το Άγιον* 29, έκδ. Β. Bobrinsky, στη σειρά Π. Χρήστου, Γρηγορίου του Παλαμά Συγγράμματα, τόμ Α', σ. 54: «Η δε του Πνεύματος πρόοδος διττή διά της θεοπνεύστου κηρύττεται γραφής· προχείται εκ του Πατρός διά του Υιού, ει δε βούλει **και εκ του Υιού** επί πάντας τους αξίους, ος και επαναπαύεται και ενοικεί. Αύτη ουν η κίνησις τε και πρόοδος, ει δε βούλει και **εκπόρευσις** – ουδέ γαρ περί των ονομάτων ζυγομαχούντες ασχημονήσομεν...».

³³ Βλ. *De Trinitate* XV, 17, 29· Μ. Παπαθωμόπουλου – Ι. Τσαβάρη – G. Rigotti, όπ. παρ., σ. 932.

Σήμερα, με βάση τα παραπάνω δεδομένα της σύγχρονης έρευνας, η στάση των Καθηγητών της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης έναντι του προσώπου και της θεολογίας του ιερού Αυγουστίνου, παρά τις αναγκαίες κριτικές επισημάνσεις που γίνονται σχετικά με ορισμένες διαφοροποιήσεις του από την ανατολική πατερική παράδοση, είναι απολύτως θετική³⁴. Κι' αυτό φαίνεται τόσο από τις εισηγήσεις τους σε διάφορα συνέδρια³⁵ ή τις σχετικές επιστημονικές τους μελέτες³⁶ όσο και από τις δημοσιευμένες ήδη σε ειδικό τόμο εισηγήσεις που έκαναν εννέα Καθηγητές της Θεολογικής Σχολής στο

³⁴ Παρόμοια στάση παρατηρείται επίσης και εκ μέρους της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Βλ. τη μελέτη του αείμνηστου Καθηγητή της Πατρολογίας Στ. Γ. Παπαδόπουλου, «Αυγουστίνος Ιππώνος (+430). Ο μέγιστος εκκλησιαστικός Πατέρας της Δύσεως», στο *Θεολογία* 79,2 (2008), σ. 459-525, ο οποίος χαρακτηρίζει τον ιερό Αυγουστίνο ως τον «μέγιστο... των εκκλησιαστικών πατέρων και θεολόγων της Δύσεως» (σ. 459).

³⁵ Βλ. ενδεικτικά G. D. Martzelos, «Original Sin according to the Orthodox Tradition», στο *Il Peccato Originale. Una prospettiva interdisciplinare*, Atti del Convegno Internazionale promosso dall'Ateneo Pontificio Regina Apostolorum, Roma, 3-4 marzo 2005, a cura di Pedro Barrajon e Thomas D. Williams, ed. Libreria Editrice Vaticana, Roma 2009, σ. 145-164· Γ. Δ. Ματζέλου, «Το Αγ. Πνεύμα ως 'έρως απόρρητος' μεταξύ Πατρός και Υιού κατά τον άγ. Γρηγόριο Παλαμά», στο http://users.auth.gr/martzelo/index.files/arhtra_n.htm (άρθρο 117) και υπό δημοσίευση στον Τόμο των Πρακτικών του Θεολογικού Συνεδρίου που διοργάνωσε η Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης μεταξύ 12-13 Μαρτίου 2011 «Εις ιεράν μνήμην και τιμήν του αγίου Γρηγορίου Παλαμά, Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης»· G. D. Martzelos, «Ursünde und Erlösung nach den griechischen Kirchenvätern», στο http://users.auth.gr/martzelo/index.files/arhtra_n.htm (άρθρο 123) και υπό δημοσίευση στον Τόμο των Πρακτικών του Πατρολογικού Συνεδρίου που έλαβε χώρα μεταξύ 3-5 Οκτωβρίου 2012 στο Esztergom της Ουγγαρίας με θέμα «“For us and for our Salvation”: Soteriology in East and West / “Pour nous et pour notre salut”: Soteriologie vue de l'Orient et de l'Occident».

³⁶ Βλ. Φ. Σ. Ιωαννίδη, *Αυγουστίνος Ιππώνος, Ομιλίες για τη Μετάνοια. Εισαγωγή – Κείμενο – Μετάφραση – Σχόλια*, Συγγραφείς και Πατέρες της Δύσης, Τόμος Γ', εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 166· του ίδιου, *Πατέρες και Εκκλησιαστικοί Συγγραφείς της Δύσης*, εκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 95-111· του ίδιου, *Ποσίδιος, Βίος Αυγουστίνου (Vita Augustini). Εισαγωγή – Κείμενο – Μετάφραση – Σχόλια*, Συγγραφείς και Πατέρες της Δύσης, Τόμος Δ', εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 152· Α. Κόλτσιου – Νικήτα, «Γραμματεία της χριστιανικής μεταστροφής. Από τον Απόστολο Παύλο στον ιερό Αυγουστίνο», στο *Αγία Γραφή και σύγχρονος κόσμος. Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Ιωάννη Καραβιδόπουλο*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 235-253· V. A. Tsingos, «St Augustine's 'De Doctrina Christiana'», στο *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, τεύχ. 782, 83 (2000), σ. 417-423. Πρβλ. και Α. Κόλτσιου – Νικήτα, *Δημητρίου Κυδώνη μετάφραση του Ψευδοαυγουστίνειου Soliloquia: Τι αν είποι ψυχή μόνη προς μόνον τον Θεόν*, έκδ. Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2005, σσ. 104

Διαχριστιανικό Συμπόσιο που διοργάνωσε μεταξύ 3 και 5 Σεπτεμβρίου του 2009 στη Ρώμη το Πανεπιστήμιο Athenaeum Antonianum της Ρώμης και το Πατερικό Ινστιτούτο Augustinianum της Ρώμης σε συνεργασία με το Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ με κεντρικό θέμα «Ο άγιος Αυγουστίνος στη δυτική και στην ανατολική παράδοση»³⁷. Πιστεύουμε μάλιστα ότι οι εισηγήσεις των Καθηγητών αυτών στο παραπάνω Διαχριστιανικό Συμπόσιο δίνουν με πολύ γλαφυρό τρόπο το στίγμα της απολύτως θετικής και ταυτόχρονα κριτικής στάσης της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης έναντι του προσώπου και της θεολογίας του ιερού Αυγουστίνου.

Συγκεκριμένα, ο Καθηγητής Γ. Μαρτζέλος στην εισήγησή του με θέμα «Νους και βούληση κατά τον ιερό Αυγουστίνο και την ελληνική πατερική παράδοση» επιχειρεί να εξηγήσει πώς οι Σχολαστικοί, εκμεταλλευόμενοι τις ψυχολογικές τριάδες του ιερού Αυγουστίνου και τη διδασκαλία του για το Filioque οδηγήθηκαν στην έξαρση της οντολογικής προτεραιότητας του νου έναντι της βούλησης, διαφοροποιούμενοι στο σημείο αυτό σαφώς από την ελληνική πατερική παράδοση, πράγμα που αποτέλεσε την απαρχή της διαλεκτικής μεταξύ νου και βούλησης στους κόλπους του Σχολαστικισμού και την αιτία της εμφάνισης δύο διαμετρικά αντίθετων φιλοσοφικών ρευμάτων στη Δύση: της νοησιαρχίας και της βουλησιαρχίας³⁸.

Ο Επ. Καθηγητής Παναγιώτης Υφαντής, αναφερόμενος στο θέμα «Η γλυκύτητα του Θεού στον Αυγουστίνο Ιππώνος και στον Συμεών τον Νέο Θεολόγο. Παράλληλες αναγνώσεις», επιχειρεί να αναδείξει το θεμελιώδη ρόλο της θείας γλυκύτητας στο έργο των εν λόγω δύο κορυφαίων εκπροσώπων της ανατολικής και δυτικής θεολογίας και πνευματικότητας, επισημαίνοντας ταυτόχρονα και τους λόγους που οδήγησαν αφενός στην απουσία της θείας γλυκύτητας στη σύγχρονη θεολογική βιβλιογραφία και αφετέρου στην ασύμμετρη

³⁷ Βλ. Ο άγιος Αυγουστίνος στη δυτική και στην ανατολική παράδοση. Πρακτικά ΙΑ' Διαχριστιανικού Συμποσίου (Ρώμη, 3-5 Σεπτεμβρίου 2009), επιμέλεια Π. Α. Υφαντή, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 345.

³⁸ Βλ. όπ. παρ., σ. 11-25.

διαχείριση της μνήμης τους από τη σύγχρονη θεολογική έρευνα³⁹.

Ο Αν. Καθηγητής Παναγιώτης Σκαλτσής, εξετάζοντας το θέμα «Ο ιερός Αυγουστίνος στο Εορτολόγιο και την Υμνογραφία», αποδεικνύει ότι ο ιερός Αυγουστίνος θεωρείται άγιος στη συνείδηση της ενιαίας και αδιαίρετης Εκκλησίας ήδη από τον 5^ο αιώνα, το δε όνομά του βρίσκεται από πολύ νωρίς στα Δίπτυχα της Θείας Λειτουργίας του αγ. Ιακώβου. Ωστόσο ενώ στη Δυτική Εκκλησία τιμάται ως άγιος στις 28 Αυγούστου ήδη από τον 5^ο αιώνα, στην Ανατολή η μνήμη του εισάγεται για πρώτη φορά στο Συναξάριο της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας από τον άγ. Νικόδημο τον Αγιορείτη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, τιμώμενος στις 15 Ιουνίου μαζί με τον άγ. Ιερώνυμο. Για το λόγο αυτό αμέσως αναπτύχθηκε προς τιμήν του μια υμνογραφική παραγωγή που φτάνει μέχρι και την εποχή μας και περιλαμβάνει Ακολουθίες, Παρακλητικό Κανόνα, Χαιρετισμούς και Εγκώμια, όπου ο ιερός πατήρ εγκωμιάζεται ως υπερασπιστής της πίστεως, κήρυκας της ευσεβείας και διδάσκαλος της οικουμένης⁴⁰.

Ο Αν. Καθηγητής Φώτιος Ιωαννίδης στην εισήγησή του με θέμα «Η θεία χάρη στον ιερό Αυγουστίνο και την ανατολική πατερική παράδοση» εξετάζει συνοπτικά τη διδασκαλία του ιερού Αυγουστίνου για τη θεία χάρη και τη συσχετίζει με την αντίστοιχη διδασκαλία δύο σημαντικών Πατέρων της Ανατολής, του αγ. Ιωάννη του Χρυσοστόμου και του Διαδόχου Φωτικής, επισημαίνοντας ιδιαίτερα ότι καίτοι κατά τον ιερό Αυγουστίνο η θεία χάρη είναι τόσο δυνατή, ώστε να συμπαρασύρει και αυτή τη δυνατότητα της ελεύθερης επιλογής του ανθρώπου, ωστόσο, όπως υποστηρίζει, θα ήταν άδικο να θεωρηθεί ότι ο Αυγουστίνος, εξαίροντας τον ακαταγώνιστο χαρακτήρα της θείας χάρης, ακυρώνει την ανθρώπινη συνεργία στο έργο της σωτηρίας, γιατί η θεία χάρη κατ' αυτόν δεν βιάζει αλλά ελευθερώνει την ανθρώπινη βούληση, προσφέροντάς της τον πόθο της πραγματικής ελευθερίας⁴¹.

³⁹ Βλ. όπ. παρ., σ. 59-78.

⁴⁰ Βλ. όπ. παρ., σ. 79-122.

⁴¹ Βλ. όπ. παρ., σ. 153-163.

Οι Καθηγητές Πέτρος Βασιλειάδης και Μιλτιάδης Κωνσταντίνου στην από κοινού εισήγησή τους με θέμα «Αυγουστίνος – Παύλος – Νόμος: Το πρόβλημα της ανθρώπινης σεξουαλικότητας» εξετάζουν κατ' αρχήν το θέμα της ανθρώπινης σεξουαλικότητας στις αρχαίες βιβλικές παραδόσεις και στη συνέχεια, παίρνοντας αφορμή από κριτικές απόψεις δυτικών θεολόγων, όσον αφορά την αρνητική στάση του ιερού Αυγουστίνου απέναντι στην ανθρώπινη σεξουαλικότητα, διερευνούν το ιστορικο-θεολογικό υπόβαθρο της εν λόγω αρνητικής στάσης του, εντοπίζοντας την αιτία της στη θεολογική αντιπαράθεσή του με τον Πελάγιο και κυρίως τον Ιουλιανό Εκλάνων. Ύστερα από μια σύντομη κριτική θεώρηση της νεώτερης αντι-αυγουστίνειας πολεμικής εκ μέρους ορισμένων ορθοδόξων, γίνεται λόγος για την ανθρώπινη σεξουαλικότητα στα πλαίσια της παύλειας ανθρωπολογίας, με σκοπό να καταδειχθεί ότι η στάση του Αποστόλου Παύλου ως προς το εν λόγω ζήτημα δεν ταυτίζεται, όπως πιστεύουν ορισμένοι, με εκείνη του ιερού Αυγουστίνου, πράγμα που κάνει τους δύο εισηγητές να τονίσουν την ανάγκη για μια συνεπή προς τη βιβλική και χριστιανική θεολογία θεώρηση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας⁴².

Η Αν. Καθηγήτρια Άννα Κόλτσιου-Νικήτα στην εισήγησή της με θέμα «Ελληνικές μεταφράσεις έργων του ιερού Αυγουστίνου. Κίνητρα και σκοποί» αναφέρεται στις ελληνικές μεταφράσεις που εκπόνησαν οι τρεις μεταφραστές των έργων του Αυγουστίνου στο Βυζάντιο: α) ο Μάξιμος Πλανούδης, που μετέφρασε ως φιλόλογος κατ' εντολήν του αυτοκράτορα Μιχαήλ του Η' το έργο του Αυγουστίνου *De Trinitate*, β) ο Δημήτριος Κυδώνης, που επέλεξε να μεταφράσει έξι έργα του Αυγουστίνου ευρείας αποδοχής, από τα οποία τρία μόνο είναι γνήσια, έχοντας σκοπό να προβάλλει με τις μεταφράσεις του το κύρος του ιερού πατρός στην Ανατολή και να υπηρετήσει με τον τρόπο αυτό την ένωση με τη Δυτική Εκκλησία και γ) ο Πρόχορος Κυδώνης, που κινούμενος από καθαρά θεολογικά

⁴² Βλ. όπ. παρ., σ. 165-202.

κίνητρα μετέφρασε πλειάδα αυγουστίνειων έργων, μεταξύ των οποίων αποσπάσματα από το *De Trinitate* και μια συλλογή οκτώ επιστολών που αναφέρονται στη δυνατότητα της θέας του Θεού⁴³.

Ο Επ. Καθηγητής Χρήστος Αραμπατζής, εισηγούμενος το θέμα «Η τιμή και το κύρος του ιερού Αυγουστίνου στην μεταβυζαντινή Γραμματεία», κατ' αρχήν εξετάζει τη θέση του ιερού Αυγουστίνου κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, διαπιστώνοντας ότι το πρόσωπο και το έργο του ιερού πατρός άρχισε να γίνεται γνωστό το 12^ο-13^ο αι. από τους λατινίζοντες θεολόγους του Βυζαντίου, καθώς και τους Λατίνους απεσταλμένους στο Βυζάντιο, ενώ επίκληση των θεολογικών του θέσεων, που έγιναν ευρύτερα γνωστές το 14^ο αι. από τις μεταφράσεις του Πλανούδη και των αδελφών Κυδώνη, έγινε και από τις δύο πλευρές τόσο στη διαμάχη μεταξύ ησυχαστών και αντιησυχαστών όσο και κατά τις συζητήσεις μεταξύ Λατίνων και Βυζαντινών σχετικά με την ένωση των Εκκλησιών, ιδιαίτερα στη σύνοδο Φερράρας - Φλωρεντίας. Στη συνέχεια ο εισηγητής, αναφερόμενος στη χρήση του Αυγουστίνου κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, υποστηρίζει ότι η γλωσσομάθεια των μεταβυζαντινών εκκλησιαστικών συγγραφέων που σπούδασαν στη Δύση βοήθησε περισσότερο στη βαθύτερη γνώση και εκτίμηση του προσώπου και του έργου του ιερού πατρός, με αποτέλεσμα να τον χρησιμοποιούν ευρύτατα στα έργα τους, περιβάλλοντάς τον με κύρος ανάλογο με εκείνο των μεγάλων Πατέρων της Ανατολής⁴⁴.

Τέλος, ο Επ. Καθηγητής Νίκος Μαγγιώρος στην εισήγησή του με θέμα «Ο ιερός Αυγουστίνος στην κανονική παράδοση της Ανατολής» αναφέρεται κατ' αρχήν στον *Κώδικα κανόνων της αφρικανικής Εκκλησίας* που, αφού μεταφράστηκε στα ελληνικά, υπήρξε ίσως η σημαντικότερη κανονική συλλογή του 6^{ου} αι. στην Ανατολή - γνωστή με τον τίτλο *Σύνταγμα σε 14 τίτλους* -, αποτελούμενη από 133 κανόνες τοπικών συνόδων της Βόρειας Αφρικής που έλαβαν χώρα από το 345 έως το 419. Οι κανόνες αυτοί, όπως αναφέρει ο εισηγητής, μαζί με μέρος

⁴³ Βλ. όπ. παρ., σ. 247-263.

⁴⁴ Βλ. όπ. παρ., σ. 265-279.

των Πρακτικών των βορειοαφρικανικών συνόδων επικυρώθηκαν και κωδικοποιήθηκαν από τη σύνοδο της Καρθαγένης (419), στην οποία έλαβε ενεργό μέρος και ο ιερός Αυγουστίνος. Είναι δε ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτο ότι από τις 14 τοπικές συνόδους που αναφέρονται στον παραπάνω κώδικα ο Αυγουστίνος συμμετείχε σε 6 που θέσπισαν συνολικά 103 κανόνες. Στη συνέχεια ο εισηγητής εξετάζοντας τις μαρτυρίες που περιέχονται στα Πρακτικά των Οικουμενικών Συνόδων για τον ιερό Αυγουστίνο παραθέτει από τα Πρακτικά της Γ', της Δ', της Ε' και της Στ' Οικουμενικής Συνόδου αναφορές που γίνονται στο πρόσωπο του ιερού πατρός, οι οποίες αποδεικνύουν περὶτρανα ότι ο Αυγουστίνος συγκαταλέγεται από τις παραπάνω Οικουμενικές Συνόδους στους μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας, χαρακτηριζόμενος μάλιστα στην Στ' Οικουμενική Σύνοδο ως «εξοχώτατος διδάσκαλος» και «σοφώτατος της αληθείας κήρυξ»⁴⁵.

Συμπέρασμα

Ύστερα από όσα είπαμε, πιστεύουμε ότι, αν ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης γνώριζε τα παραπάνω δεδομένα της σύγχρονης έρευνας και ιδιαίτερα τα σχετικά με την εξάρτηση του αγ. Γρηγορίου Παλαμά από τον ιερό Αυγουστίνο, ασφαλώς δεν θα τηρούσε αυτή την επικριτική στάση έναντι προσώπου και της θεολογίας του ιερού πατρός. Άλλωστε, όπως φαίνεται από τις μελέτες του που ήδη προαναφέραμε, λαμβάνει σοβαρά υπόψη του τα ιστορικο-φιλολογικά συμπεράσματα της σύγχρονης έρευνας στο θεολογικό του προβληματισμό.

Ωστόσο πρέπει να επισημάνουμε ότι ορισμένοι θεολόγοι εγκλωβισμένοι στις θέσεις του π. Ρωμανίδη – καίτοι πρόκειται για ελάχιστες περιπτώσεις – ακόμη συνεχίζουν κατά βάση την παραπάνω επικριτική στάση του έναντι του ιερού Αυγουστίνου, αδιαφορώντας τελείως για τα δεδομένα της σύγχρονης έρευνας ή αμφισβητώντας τα με εικασίες, χωρίς δυστυχώς

⁴⁵ Βλ. όπ. παρ., σ. 299-325.

τεκμηριωμένα ιστορικο-φιλολογικά επιχειρήματα⁴⁶. Ύστερα όμως από τα παραπάνω πειστικά δεδομένα της σύγχρονης έρευνας είναι τουλάχιστον απαράδεκτο εξ επόψεως ορθοδόξου να θεωρείται ο ιερός Αυγουστίνος ως αιρετικός και μάλιστα διαλεκτικά αντίθετος ή έστω ασυμβίβαστος με τη θεολογία του αγ. Γρηγορίου Παλαμά, τη στιγμή που σήμερα ακόμη και ρωμαιοκαθολικοί θεολόγοι σε αντίθεση με τις αντιπαλαμικές θέσεις και εκτιμήσεις παλαιότερων⁴⁷, αναγνωρίζουν πλέον όχι μόνο τη σπουδαιότητα της θεολογίας του αγ. Γρηγορίου Παλαμά, αλλά και τη σχέση της με την προγενέστερη ανατολική και δυτική πατερική παράδοση της αρχαίας και αδιαίρετης Εκκλησίας⁴⁸. Δεν είναι ασφαλώς καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι σε μια από τις πρόσφατες ψηφιδωτές παραστάσεις που διακοσμούν την αψίδα του ιερού βήματος του παπικού παρεκκλησίου «Redemptoris mater» στο Βατικανό, όπου εικονίζονται οι σημαντικότεροι άγιοι και θεολόγοι της Ανατολής και της Δύσης, κάτω από τον ιερό Αυγουστίνο εικονίζεται μαζί με το Θωμά Ακινάτη και ο άγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς⁴⁹.

⁴⁶ Βλ. λ.χ. Ιερεμίου Φούντα (Μητροπολίτου Γόρτυνος και Μεγαλονπόλεως), *Σύγκρουση Ορθοδόξου Πατερικής Θεολογίας και Αυγουστινείου Φραγκολατινικής Παραδόσεως*, έκδ. Ι. Μ. Γόρτυνος και Μεγαποπόλεως, Δημητσάνα 2007· Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου Ιεροθέου, «Τα εκατόν πενήκοντα Κεφάλαια του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά», στο *Τελετής σύναξις. Αναγόρευση σε Επίτιμο Διδάκτορα του Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου κ. Ιεροθέου από το Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Ναύπακτος 2009.

⁴⁷ Βλ. σχετικά Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός. Μελέτηματα δογματικής θεολογίας Β'*, έκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2000, σ. 154 κ.ε.· G. D. Martzelos, «Der heilige Gregorios Palamas und die moderne westliche Theologie», στο *Εικοσιπενταετηρικών. Αφιέρωμα στον Μητροπολίτη Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως κ. Διονύσιο*, έκδ. «Ιερά Μητρόπολις Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως», Νεάπολη – Θεσσαλονίκη 1999, σ. 500 κ.ε.

⁴⁸ Βλ. J. Kuhlmann, «Vergottung im Heiligen Geist. Die Botschaft des Athosmönches Gregorios Palamas», στο *Geist und Leben* 57 (1984), σ. 352 κ.ε.· A. de Halleux, «Palamisme et Scholastique: Exclusivisme dogmatique ou Pluriformité théologique?», στο *Revue théologique de Louvain* 4 (1973), σ. 409 κ.ε.· J. M. R. Tillard, «Préface», στο έργο του J. Lison, *L'esprit répandu. La pneumatologie de Grégoire Palamas*, Paris 1994, σ. vii· J. Lison, όπ. παρ., σ. 7, 133 κ.ε., 173 κ.ε., 238 κ.ε., 278 εξ.· B. Müller-Schauenburg, *Religiöse Erfahrung, Spiritualität und theologische Argumentation. Gotteslehre und Gottebenbildlichkeit bei Gregorios Palamas*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 2011, σ. 201 κ.ε. Βλ. και G. D. Martzelos, «Der heilige Gregorios Palamas und die neuere deutschsprachige Theologie», στο http://users.auth.gr/martzelo/index.files/arthra_n.htm (άρθρο 122, σ. 6 εξ.).

⁴⁹ Βλ. τις επισυναπτόμενες εικόνες.

Εκείνο λοιπόν που πρέπει να αποτελεί κανόνα για την ορθόδοξη θεολογία, και μάλιστα ύστερα από τα δεδομένα της σύγχρονης έρευνας, είναι να μη διαφοροποιείται ως προς το πρόσωπο και τη διδασκαλία του ιερού Αυγουστίνου από την οικουμενική και διαχρονική συνείδηση της Εκκλησίας, αλλά να τον θεωρεί και να τον τιμά ως μεγάλο Πατέρα και σοφό διδάσκαλο της Εκκλησίας, όπως άλλωστε το ίδιο κάνει και ο άγ. Γρηγόριος Παλαμάς, ο οποίος γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, όπως είδαμε, τον χρησιμοποιεί στη διδασκαλία του σε μια εποχή μάλιστα πολύ κρίσιμη για την επικράτηση της Ορθοδοξίας. Εκείνο μόνο που χρειάζεται να διερευνηθεί ως προς το σημείο αυτό, και μάλιστα διεξοδικά και σε βάθος, ώστε να δοθούν επαρκείς και τεκμηριωμένες απατήσεις, είναι ποιους σκοπούς εξυπηρετεί η χρήση του Αυγουστίνου από τον Παλαμά, ποια σχέση έχει η παράθεση των αποσπασμάτων του με τις επί μέρους πτυχές της παλαμικής θεολογίας και γενικότερα ποια η θέση του ιερού Αυγουστίνου στη θεολογία του αγ. Γρηγορίου Παλαμά. Το λόγο όμως έχουν εν προκειμένω ειδικές θεολογικές μελέτες και διδακτορικές διατριβές.

